

... a saviše š njim svijetli gospodin vladika Sava, koji se ni on š njim ne miješa ni ije (8), nego stoji jedan u jednu kamaru, a drugi u drugu — ni mi isti koji smo ga sreli nije se ni jedan š njima tica (9) nego i(m) dali oni harač i lemozinu što smo mogli, pak su njihovi ljudi kuhali, a mi smo pošli po selijeh (10), tu su dohodili, pak pošli u Carnu Goru ... (11).

Bilješke

1. Sopraproveditore (u narodu poznato kao »sofra providur«); — 2. HA (Hercegnovski arhiv): fasc. 149/PUMA (Političko-upravni mletački arhiv), list 309. Paginacija svugdje vršena po listovima, a ne po stranicama; — 3. HA: fasc. 149/PUMA, list 305; — 4. HA: fasc. ista, list 512; — 5. HA: fasc. ista, list 562—563; — 6. HA: fasc. ista, list 539; — 7. HA: fasc. ista, list 518 i 537; — 8. Ije = jede; — 9. Tica, ticao = dirao, dodirivao, kontaktirao; — 10. Po selijeh = po selima; — 11. HA: fasc. 149/PUMA, list 305.

ON A PERFIDIOUS APPLICATION OF THE SANITARY — PREVENTIVE MEASURES FOR THE POLITICAL PURPOSES UNDERTAKEN BY THE VENETIAN AUTHORITIES IN BOKA KOTORSKA AT THE BEGINNING OF 1749

Djordje MILOVIĆ

On the 8th of January, 1749, Atanasije, the patriarch of Peć (accompanied by the Montenegrin bishop Sava) went to the official inspection of the Orthodox churches and the clergy on the territory of the present Montenegrin coast (Paštrovići and Grbalj). That territory was in power of Venetians. In order to prevent the patriarch to come into contact with people of those regions, but avoiding to provoke politically unwanted consequences, the Venetian authorities blocked his action by the application of the very strict sanitary-preventive measures. They justified their action by the fact that the patriarch had come from abroad (at that time, Peć was under Turkish occupation). On the basis of the Venetian archival documentation, the author presented measures and their forms undertaken by the Venetian authorities in Boka, and their practical effects, which were very effective ones.

ZDRAVSTVENE PRILIKE U DELOVIMA DANAŠNJE CRNE GORE U VREME ŠČEPANA MALOG (1767—1773)

Dragan ŽIVOJINOVIĆ

O zdravstvenim prilikama na teritoriji današnje Crne Gore u drugoj polovini XVIII veka veoma malo se zna, a sačuvane vesti, uglavnom dubrovačke i mletačke provenijencije, daju o njima mahom fragmentarne podatke (1). U njima se najčešće govori o pojavama, širenju i prestanku epidemija zaraznih bolesti u tim krajevima. Republiku Dubrovačku je to, prirodno, najviše interesovalo, s obzirom na blizinu i mogućnost da se one primaknu njenoj teritoriji preko Hercegovine ili morskim putem. Sakupljanje vesti o zarazama u zaleđu Republike i okolnim oblastima, uključujući i Crnu Goru, bilo je deo funkcionisanja preventivnog sistema organizovanog od Dubrovnička, Venecije, Đenove i Napuljske kraljevine.

S obzirom na to da su se delovi današnje Crne Gore nalazili pod vlašću Turske (Hercegovački sandžak, Skadarski pašaluk, Bar, Ulcinj), Venecije (Boka Kotorska, Paštrovići, Perast, Tivat, Risan) i crnogorskih vladika u staroj Crnoj Gori, tj. Katunska, Riječka, Crmnička, Lješanska i Pješivička nahija, zdravstvene prilike, izvori zaraza, širenje i preventiva bili su različiti. Pošto su epidemije u turskim delovima bile stalne, preventiva nepostojeća, a promet putnika i robe neprekinut u vreme njihovog trajanja, to su vesti iz tih krajeva bile najčešće. Mletačka Albanija i Crnogorsko primorje bili su manje izloženi zarazama, iako su se one i onde povremeno javljale. U pet izolovanih nahija Crne Gore zaraze su se veoma retko pojavljivale, a kad se to dogodilo bilo je najčešće odjek čestih epidemija u Skadarskom pašaluku. Za razliku od mletačkih teritorija, gde je postojao dobro izrađen sistem preventivne zaštite, mahom u obliku karantina, sa stalno prisutnim lekarima, u nahijama stare Crne Gore toga nije bilo. Stara Crna Gora bila je s jedne strane zaštićena mletačkim sanitarnim sistemom, dok je s druge, mnogo veće strane bila potpuno otvorena prodoru zaraznih bolesti iz delova Turskog carstva. Ovo je uslovljavalo zdravstvene prilike u zemlji, određivalo širenje ili nestajanje zaraznih bolesti.

Već pre dolaska Ščepana Malog u Crnu Goru (1766. godine) vesti o zarazama i njihovom širenju ili slabljenju u okolnim zemljama često se pominju u dubrovačkim izvorima. U januaru 1765. godine zabeleženo je prisustvo kuge u Bosni, Dalmaciji i Epiru, ali je nije bilo u mletačkoj Albaniji (2). U jesen iste godine kuga je harala po Hercegovini, kada se proširila do Trebinja. To je izazvalo veliku uznemirenost u Dubrov-

niku, pa se od mletačkog providura u Herceg-Novom zahtevalo da uvede potrebne mere u cilju sprečavanja njenog širenja (3). U zimskim mesecima 1765/66. godine, uprkos hladnom vremenu, zaraza se proširila do Grahova, gde je bilo zabeleženo više smrtnih slučajeva. U isto vreme kuga se pojavila u Podgorici (Titograd) i okolnim selima, kao i oko Skadarskog jezera. Zabeleženo je da su zarazu u ove krajeve doneli putnici i trgovci iz Albanije (4).

U proleće i leto 1766. godine zaraza — koja se u izvorima naziva »kužni otrov« (pestifero veleno) — harala je »krajevima oko Podgorice i u okolini reke Zete« (paesi di Podgoriza e i circonvicini del fiume Zeta). Verovalo se da je zaraza bila u stadijumu opadanja. Prema dubrovačkim vestima, skadarski paša preduzeo je mere da se spreči dalje širenje bolesti na taj način što je uveo kontrolu kretanja i prometa putnika i robe (5). (Ovo je učinjeno u cilju izolovanja onih delova u kojima je postojala zaraza od ostalih krajeva). Preduzete mere, očevidno, nisu bile dovoljno efikasne, a letnje temperature olakšale su širenje bolesti. U pismu izvanrednom providuru u Kotoru Republika je javljala da je zaraza izbila u Nikšiću, »gde je doneta iz Podgorice« (o tome su javljali dubrovački stražari, službenici odeljenja za zdravstvo koji su bili naročito upućeni da obilaze varoši i sela u okolini i obavestavaju o stanju zdravlja i širenju bolesti) (6). U jesen 1766. godine kuga se još uvek nalazila u stanju širenja, a Nikšić i okolina bili su ozbiljno ugroženi. Iz Dubrovnika su javljali generalnom providuru u Zadru da je »potpuna istina« (ben vero) da je »kužna zaraza procvetala u Nikšiću, a da u Podgorici nije nikad ni bila potpuno iskorenjena«. U gradu je bilo devet zaraženih kuća, a 42 lica su umrla od kuge. Dok su mletačke vlasti pojačavale mere predostrožnosti u svojim oblastima, Turci nisu činili ništa, pa se zaraza proširila na Gacko i Trebinje, gde je, prema istim izvorima, doneta robom iz Nikšića. Tako je stvorena linija Podgorica-Nikšić-Trebinje-Gacko koju nije bilo moguće prekinuti, a širenje zaraze sprečiti (7).

Krajem 1766. godine kužna zaraza je još uvek teško pritiskala Nikšić, a stanovništvo grada i okolnih sela bežalo je u planine da bi se od nje zaštitilo. Bolest se proširila i na druge krajeve, pa su stanovnici Pive i Drobnjaka takođe bili izloženi zarazi i njenim posledicama (8). Odgovornost za širenje zaraze u obližnje krajeve Dubrovčani su pripisali stanovnicima Nikšića, pre svega lokalnim turskim vojnim i civilnim vlastima koje su svojom nebrigom i imobilnošću dopustile da privreda i život desetine hiljada ljudi budu dovedeni u pitanje.

U vreme dolaska Šćepana Malog u Crnu Goru (1766. godine) zaraza, iako različitog intenziteta i karaktera, bila je dakle prisutna u svim okolnim zemljama. Okružene turskim i mletačkim oblastima, pet nahija stare Crne Gore uživalo je dobro zdravlje, iako je uvek postojala opasnost da se zaraze koje su postojale u susedstvu prošire i na njih. Početkom januara 1767. godine u Dubrovniku se znalo da je kuga bila prisutna u Nikšiću i okolini, u Grahovu, kao i da se proširila do u neposrednu blizinu Risna. Iz Skadra, međutim, zaraza se proširila u Crmničku nahiju, gde je u selu Glum umrlo šesnaest lica u šest domova; u opasnosti su se našla i druga sela u toj nahiji. Ova vest potvrđena je nekoliko dana kasnije. U pismu sanitetskim vlastima Đenove navodilo se da je

zaraza (letal morbo) ugrozila nekoliko sela u Crnoj Gori (Montenegro), udaljenoj nekoliko dana hoda od Dubrovnika (9). U ovom slučaju radilo se o pojavi zarazne bolesti u jednoj od nahija stare Crne Gore, što se retko događalo.

Dok se zaraza zadržavala u Crmnici, gde je krajem januara 1767. godine bilo 26 mrtvih, u Nikšiću i okolini smrtnost se smanjila. Pored sela Glum, kuga je napala još dva sela u Crmnici, ali se njihova imena ne spominju u izvorima. To je navelo generalnog providura da zavede karantin za te krajeve. U isto vreme, novi talas zaraze došao je iz turskog dela Albanije, pa su Podgorica i Spuz bili ozbiljno ugroženi njenim širenjem. U martu 1767. godine kuga je harala u Podgorici, kao i u oblastima u blizini stare Crne Gore (10). U aprilu iste godine situacija se nešto popravila, pa se tvrdilo da poslednjih pedeset dana nije bio primećen nijedan slučaj oboljenja u Podgorici, Žabljaku, Nikšiću i Crmnici (ipak, stizale su i protivrečne vesti, što je navelo dubrovački Senat da od generalnog providura u Kotoru zahteva da ga obavesti o tome da li je u Crmnici još uvek postojala zaraza) (11). Stanje zdravlja u Podgorici bilo je takođe sumnjivo, uglavnom zbog slobodnog prometa putnika i robe između turske Albanije i drugih mesta. Sumnje da je bolest bila uklonjena pokazale su se opravdanim; u junu 1767. godine u Dubrovniku se znalo da zaraze još uvek ima u Podgorici, što je održavalo strah da se ona mogla, u letnjim mesecima, proširiti na okolne oblasti (12). Dubrovčani su bili uznemireni zbog neizvesnosti u toj »delikatnoj stvari«.

U leto 1767. godine zaraza se pojavila u mletačkim delovima, u Primorju. U blizini Perasta, u selu Grahovcu, umrla su četiri lica. U zaraženo selo, prema dubrovačkim obavешtenjima, spuštali su se Crnogorci, pa je postojala bojazan od njenog širenja u unutrašnjost. Pošto se o prirodi zaraze nije ništa pouzdano znalo, dubrovački sanitarni organi zahtevali su od providura da u Perast uputi lekara da ispita leševe umrlih, odredi prirodu bolesti i o njoj ih obavesti. Ubrzo posle toga Dubrovčani su javili u Veneciju da se zaraza pojavila u selima Podašedrelo i Grapež, u blizini Saljine, kao i u gornjem i donjem Orahovcu, u Boki. Bolest su preneli neki trgovci iz Nikšića, a ona je postojala i u Spuzu (13). Te godine, po svemu sudeći, na čitavoj teritoriji današnje Crne Gore postojala je zaraza u određenom obliku, iako su njena rasprostranjenost i intenzitet bili neujednačeni. Krajem 1767. godine zdravstvene prilike naglo su se poboljšale u svim krajevima, kao posledica preventivnih mera preduzetih od strane mletačkih vlasti. U decembru 1767. godine dubrovački Senat obavestio je Frana Espertija, agenta Republike u Napulju, da je stanje zdravlja dobro u svim oblastima — mletačkim, turskim i u nahijama (14).

U vreme turske invazije na Crnu Goru, 1768. godine, kao i posle nje, nisu zabeležene vesti o zarazi ili obolelima od nje. Ovo je neobično, pošto su velike mase vojnika bile najčešći prenosioči zaraza svih vrsta. Kako su Turci tom prilikom uputili na Crnu Goru vojsku od 250.000 ljudi, pravo je čudo da se kužna epidemija nije pojavila (15). U maju 1768. godine Dubrovčani su javili sanitetima u Đenovi i Veneciji da su zdravstvene prilike u susednim turskim oblastima bile veoma dobre,

pa se nikakva epidemija nije očekivala u neposrednoj budućnosti (16). Ovo se obistinilo. U toku naredne dve godine, sve do leta 1770. godine, nije bilo nikakvih vesti o prisustvu zaraze u Crnoj Gori i okolnim krajevima. To potvrđuje da je vojna invazija prošla, kao retko kad u prošlosti, bez sejanja razornih bolesti.

Kako su se, istovremeno, vršile obimne pripreme za veliki rusko-turski rat, 1768—1774. godine, Porta je pokušala da Crnogorce umiri i spreči njihovo zbližavanje i savezništvo s Rusima. Kao prvi korak u tome bilo je otvaranje svojih tržišta Crnogorcima, a isto su zahtevali da učine i Mlečići (17). To je, takođe, otvorilo puteve za širenje zaraze i bolesti, pa već u leto 1770. godine vesti o njima postaju brojne i uznemirujuće. U Skadru i okolnim selima zaraza, mada neodređena, pojavila se u maju 1770. godine. Njen prenosilac nije bio poznat, ali se sumnjalo da su to bili pravoslavci (Greci) i Turci. Odatle se bolest proširila u Bar, gde su oboleli bili stavljeni u karantin. Umrlo su svega četiri, a obolela dva lica (18). Uprkos karantinu, bolest se širila, što je izazvalo uznemirenost generalnog providura i dubrovačkog Senata. Iz Bara se zaraza prenela i u Budvu, gde su mletačke vlasti odmah postavile sanitarni kordon u cilju zaštite svoje teritorije. U Dubrovniku su se brinuli da bi ovo širenje zaraze moglo da dovede do političkih sukoba i međusobnih optužbi između Turske i Venecije. U poznu jesen, međutim, zaraza je počela da slabi, a hladno vreme doprinelo je (na veliku radost svih suseda i zainteresovanih) njenom iščezavanju (19).

Do kraja vladavine Šćepana Malog u staroj Crnoj Gori i okolnim krajevima nije bilo nekih značajnih pojava zaraznih bolesti, a posebno kuge.

U leto 1771. godine zaraza, s više smrtnih slučajeva, pojavila se ponovo u Nikšiću. To je bio talas kužne epidemije koji je zapljusnuo čitavu Hercegovinu. Najteže su bili pogođeni mostarski okrug, Goražde, Gacko i Čajniče. Iako se bolest proširila na velikom prostranstvu, smrtnost i privredna razaranja bili su manji nego u ranijim godinama. Stanovništvo se sklanjalo u planine i tako smanjivalo rušilačko dejstvo bolesti (20). Uprkos tome, Dubrovčani su se zabrinuli zbog rasprostranjenosti zaraze. U julu 1771. godine kuga je teško pogodila selo Hozderiće, udaljeno nekoliko sati hoda od Nikšića. Utvrđeno je da je osam kuća bilo zaraženo, a dvadeset ljudi je umrlo. Iz Hozderića kužna zaraza preneti je u Podgoricu. U odgovor na to, Republika je zavela strogu kontrolu na svojim granicama (21). U toku letnjih meseci 1771. godine kuga nije napredovala, zahvaljujući vremenskim prilikama, hladnijim nego što je bilo uobičajeno za to doba godine. U oktobru i novembru iste godine broj obolelih od kuge u Nikšiću bio je sveden samo na pojedine slučajeve, što je davalo nadu da će ona potpuno nestati. Međutim, umesto da bude potpuno iskorenjena, kuga se pojavila, sporadično, u hercegovačkim selima i krajevima pored Drine. Tu je trajala do početka 1772. godine (22).

Kad je zaraza nestala u Hercegovini i Baru, u leto 1772. godine, počeli su u Dubrovnik da stižu glasovi o njenom izbijanju u Boki. Prema obaveštenju izvanrednog providura, zaraza se pojavila u selima Orti i Skaljari, gde je pobrojano devet mrtvih. Zaražene kuće bile su izdvojene od ostalih, pa je širenje zaraze bilo prekinuto. U oktobru 1772. godine,

pošto nije bilo novih slučajeva oboljenja, Dubrovačka Republika je izrazila nadu u skoro otvaranje saobraćaja i prometa s tim krajevima. Zanimljivo je primetiti da su u Dubrovniku prihvatili tvrđenje generalnog providura da je zaraza ovog puta došla preko stare Crne Gore. U januaru 1773. godine zaraza u Boki i susednim oblastima bila je potpuno iskorenjena, karantin uklonjen, a saobraćaj otvoren (23). Nakon toga, do proleća 1775. godine nije bilo vesti o zarazama i drugim bolestima na teritoriji Crne Gore.

Zdravstvene prilike, a posebno prisustvo i posledice zaraznih bolesti, ukazuju na različiti karakter sanitarnih sistema, poslovilnu letargičnost turskih vlasti u pogledu njih i odsustvo svake organizovane preventive u pet nahija stare Crne Gore. S obzirom na to, prirodno, rasprostranjenost zaraze i njene posledice bile su različite. U turskim delovima današnje Crne Gore ona je stalno prisutna, usporava privredni život, odnosi brojne živote i nanosi velike materijalne štete. Iz njih, zaraza se prenosi i širi u mletačke oblasti, a ređe u delove stare Crne Gore. Mletačke vlasti su preduzimale potrebne mere da spreče njeno širenje, ispitaju prirodu zaraze i obaveste susedne zemlje o tome. Žrtve su malobrojne u mletačkim krajevima. U pet nahija Crne Gore takve zaštite nema, ali su njihov položaj i naseljenost takvi da bolest ostaje izolovana, a žrtve tek sporadične.

Zaraza se, uglavnom, prenosila prometom putnika i robe između ovih krajeva. To joj je davalo izvesnu stalnost, a vremenske (klimatske) prilike igrale su, često, značajnu ulogu u njenom trajanju ili nestajanju. Kako je promet između turske Albanije i Hercegovine bio najživlji, to su ovi krajevi najviše stradali. S obzirom na blizinu i stalno otvorene granice prema mletačkim delovima, ovi poslednji bili su takođe izloženi povremenim zaraznim epidemijama. Stara Crna Gora, osim delimično Crmnice, nije održavala intenzivne privredne veze i imala promet putnika sa okolnim krajevima. To je doprinelo da je ona uživala dobro zdravlje, ali, istovremeno, ukazivalo na to da je njen privredni život bio potpuno nerazvijen.

Beleške

1. Kujačić J.: Prilozi istoriji zdravstvene kulture Crne Gore do kraja 1918. godine (Beograd, 1950), ne govori o epidemijama i zarazama. Kapidžić H.: Veze Dubrovnika i Hercegovine u XVIII vijeku (Sarajevo, 1939), passim, takođe ne spominje zaraze u tim krajevima; — 2. Lettere e Commissioni di Ponente, vol. 80, fol. 30, 42, 117, Historijski Arhiv u Dubrovniku, Dubrovnik. U naljem tekstu kao Lett. di Ponente; — 3. Lett di Ponente, 81, fol. 80. Selo Pamići, kao i Poljice, imali su najveći broj umrlih od zaraze; — 4. Ibid., 82, fol. 16—16', 22, 37, 40; — 5. Ibid., 82, fol. 55, 62. Dubrovačkim poslanicima u Napulju i Đenovi bilo je naloženo da o tome obaveste nadležne vlasti; — 6. Ibid., 83, fol. 28, 73; — 7. Ibid., 83, fol. 79; — 8. Ibid., 83, fol. 95, 107; — 9. Ibid., 84, fol. 1, 6, 10; — 10. Ibid., 84, fol. 15, 17, 27; — 11. Ibid., 84, fol. 44, 56; — 12. Ibid., 84, fol. 59, 63; — 13. Ibid., 84, 77, 81; — 14. Ibid., 84, fol. 131, 141; — 15. O razlozima za tursku invaziju Crne Gore, njen ishod i prilike uopšte, up. Stanojević G.: Šćepan Mali, Beograd, 1957, 53—62; — 16. Lett. di Ponente, 85, fol. 82; — 17. Stanojević: Nav. delo, 63; — 18. Lett. di Ponente 89, fol. 73. Republika je odmah uputila svoga lekara da ispita prirodu bolesti; — 19. Ibid., 90, fol. 12, 16, 45;

— 20. Ibid., 93, fol. 26, 32. Živojinović D.: Nekoliko podataka o manje poznatim epidemijama kuge u našim zemljama u XVIII veku. Acta Historica Medicinæ, Pharmaciae, Veterinae, III, 1—2 (1963), 160—161; 21. Lett. di Ponente, 93, fol. 42; — 22. Ibid., 94, fol. 5, 47, 84. Ibid., 95, fol. 4; — 23. Ibid., 96, fol. 7, 74. Ibid., fol. 17, 59. Ibid., 98, fol. 12.

SANITARY CONDITIONS IN MONTENEGRO AT THE TIME OF ŠĆEPAN THE SMALL (1767—1773)

Dragan ŽIVOJNOVIĆ

The author describes, on the basis of the documents preserved in the Archives in Dubrovnik, the situation in Montenegro in the short period of Šćepan's rule. He finds that different parts of Montenegro had been exposed differently, in intensity and scope, to various contagious diseases. Montenegro was under the control of the Turkish, Venetian and local Serb administrations. The parts under the Turks, notably those in vicinity of Albania and Hercegovina, suffered the most from the pest and other epidemic diseases, as a result of the frequent bouts of epidemics, permanent traffic of people and goods and the total lack of a preventive system. The coast, including Boka Kotorska, under Venice, were exposed very little to the harrassments of the ills, while in the interior, under the rule of the Prince-bishop, the epidemics were virtually unknown. Old Montenegro was protected by the Venetian territories, on the one side, while completely exposed, toward Turkey, to the spreading of the plague, on the other side.

From 1766 on, the plague epidemics attacked frequently Podgorica and the area around Zeta River, Nikšić, Gacko and Trebinje. In Crmnica it had also attacked several villages in 1767, as well as in Perast and Boka Kotorska in general. In 1770 it was evident in Scutari, Bar and Budva, causing substantial excitement with the Venetian and Ragusan authorities, which were much concerned over the spreading of the pest. In 1772—1773 it reappeared again in Boka Kotorska and vicinity.

The plague epidemics were spreading around thanks to the permanent movements of people and goods, while climate in different parts helped increase or decrease its intensity respectively. Old Montenegro, which was isolated and lacked intensive economic life and ties with its neighbors, was left undisturbed by the diseases, except in very rare occasions.

MILAN JOVANOVIĆ-BATUT U CRNOJ GORI

Vladimir GRUJIĆ

Ima ličnosti naše kulturne istorije — posebno zdravstvene kulture — koje zaslužuju punu pažnju istraživača. Osvetljavanje gdekad pojedinih etapa rada i ideja koje su preokupirale istaknute ljude može doprineti jednom od zadataka naše historiografije. U devetnaestom veku, još nedovoljno istraženom razdoblju, u pravom smislu reći nalaze se osnove za društveno-ekonomski, državni i kulturni progres naših naroda. U tome je učestvovao i Batut, kao veliki zdravstveni prosvetitelj.

Milan Jovanović-Batut se još pre završetka studija medicine u Beču, 1878. godine, počeo baviti pitanjima širenja zdravstvene kulture. Otada potiču njegovi radovi o porodičnom životu i braku, o dečjim bolestima, zdravlju i napretku mladeži. A kada je u Somboru, uporedo s lekarskom praksom, pokrenuo i uređivao list »Zdravlje«, početkom 1880. godine, to je označilo datum i orijentaciju ličnosti koja će dositejevskim duhom i vukovskom borbenošću dati pravac socijalnoj medicini, naročito higijenskoj, odnosno preventivnoj zdravstvenoj kulturi.

U Somboru, kao prvom mestu službovanja i kulturnog javnog rada, Batut nije našao šire polje aktivnosti. Uskoro mu se pružila prilika da ode u Crnu Goru, gde će postati glavni lekar i organizator sanitetske službe. U tome je važnu ulogu odigrao Vojvođanin Jovan Pavlović, značajna ličnost angažovana u prosvetnoj službi Crne Gore.

Sa Cetinja, početkom marta 1880, Jovan Pavlović, između ostaloga, ovako je pisao Batutu:

Nego ja imam namjeru da Vas privučem amo, a to držeci da biste Vi najbolje podnosili za ove krajeve. Ne znam je li Vam poznato da mi ovdje u cijeloj Crnoj Gori nemamo nijednoga ljekara, a to dabome ne može tako ostati. Skoram će se raspisati stečaj na jedno ljekarsko mjesto na Cetinju, s kojim će biti skopčana plata od 1.000 talijera (2.000 fiorina). Ako Vi nemate ništa protiv toga, ja ću gledati da izbor padne na Vas, i ovdje će Vam se stvoriti široko polje rada ne samo oko izdavanja »Zdravlja«, nego i oko uređivanja zdravlja u cijeloj Crnoj Gori (1).

Posle nešto više od mesec dana, kao odgovor na Batutovo pismo u kome je tražio detaljna obaveštenja, sredinom aprila 1880, Pavlović je saopštio Batutu podatke koji su ga interesovali. To se najpre odnosi na Cetinje, za koje je rekao da je vrlo pogodno mesto za zdravlje. Ovo pogotovu, jer Batutovo zdravstveno stanje nije bilo najbolje, što je bio slučaj i sa ostalim brojnim članovima njegove porodice koja je bolovala i stra-